ZAFER DURDU

TÜRKİYE'DE MODERN DÜŞÜNCE VE TOPLUMSAL YAPI

DOĞU KİTABEVİ

Doğu Kitabevi - 156
Sosyologca Kitapları - 83

Yayına Hazırlayan
Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

Sosyologca Kitapları Dizi Yayın Yönetmeni:
Ertan Eğribel-Ufuk Özcan

T.C
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:
11392

Sorumlu Genel Yayın Yönetmeni
İbrahim Horuz

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
E & M

Baskı-Cilt
Modanlı Matbaacılık
Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. No: 83 / 294
Topkapı Sertifika: 34636

1. Baskı 2018

Bu kitabın tüm yayın hakları Yeni Alan Yayınları Tic.ve San. Ltd. Şti'ye aittir.
Doğu Kitabevi Yeni Alan Yayıncılık'ın yayın markasıdır.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi gereği yayınevinin iznini gerektirir.

ISBN: 978-605-5669-41-6

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

twitter:@dogukitabevi
Facebook:/dogukitabevi

www.dogukitabevi.com

Oğlum ***Egemen****'e*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 9

I. BÖLÜM:
MODERNLİK FİKRİ VE BATI MODERNLİĞİ 13

1.1. Batı Modernliğinin Yapısı 19
1.2. Feodal Yapı ve Dönüşümü 21
1.3. Burjuvazinin Doğuşu 23
1.3.1. Burjuvazi ve Kentsel Hukuk 25
1.3.2. Rönesans: Düşüncenin Yeni Temeli Olarak İnsan 28
1.3.3. Rönesans ve Bilimsel Devrim 30
1.4. Modernlik ve Dinde Reform 35
1.5. Batı Modernliği ve Aydınlanma 37
1.5.1. Aydınlanma ve İlerleme Fikri 40
1.5.2. Modernlik, Aydınlanma ve Dinsel Alan 44
1.6. Modernlik, Kapitalizm ve Sosyalizm 46
1.7. Modernlik ve Sanayi Devrimi 54
1.8. Modernlik ve Siyasi Devrim 57
1.9. Siyasal Devrimin Tamamlanması: Kamusal Alan, Sivil Toplum ve Demokrasi 61
1.10.Değerlendirme 66

II. BÖLÜM:
TÜRKİYE'DE MODERNLİK FİKRİNİN YAPISI VE MODERNLEŞME DENEYİMİ 69

2.1. Türkiye'de Modernlik Fikri Sorununa Yapısal Bir Bakış 69
2.1.1. Toplumsal Yapı Zihniyet İlişkisi 77

2.2. Türkiye'de Modernlik Fikri ve Yapı'nın Kurucu Öğeleri 80
2.2.1. Türkiye'de Devlet-Ordu Bütünleşmesi 82
2.2.2. Modernlik Fikri ve Bürokrasi 89
2.2.3. Modernlik Fikri ve Aydın 95
2.3. Osmanlı'da Toplumsal Yapı ve Modernlik Fikri 100
2.4. Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Yapı ve Modernlik Fikri 103
2.5. Cumhuriyet'in Düşünsel Yapısının Temelleri:
Prens Sebahattin ve Ziya Gökalp'in Yapı Analizi 105
2.5.1. Prens Sebahattin ve Yapı Analizi 106
2.5.2. Ziya Gökalp ve Yapı Analizi 111
2.6. Devlet Yapısı ve Modernlik 115
2.6.1. Cumhuriyet Dönemi Siyasal Yapının İnşası (1923-1950) 115
2.6.2. Modern Siyasal Yapıya Yönelik Temel Adımlar 118
2.6.3. 1950 Sonrası Siyasal Yapının Dönüşümü 127
2.7. Ekonomik Alanda Modernlik 129
2.7.1. Ekonomik Yapıyı Millileştirme Fikrinin Temelleri 129
2.7.2. Ekonomik Alanın Siyasal İnşası 134
2.7.3. 1950 Sonrası Ekonomik Yapı 137
2.8. Dinsel Alanda Modernlik 142
2.9. Modernlik ve Milli Kimlik İnşası 146
2.10. Siyasal Modernliğin Tamamlanması Sorunu 151
2.11. Modernlik ve Bilim/Pozitivizm 157
2.12. Değerlendirme 162

KAYNAKLAR 177

ÖNSÖZ

21. yüzyıl, toplumsal değişmenin oldukça hızlanacağına dair birçok işaret veriyor. Söz konusu işaretleri 20. yüzyılın son yirmi yılından beri gözlemlemekteyiz. Bilgi-iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, ekonomide kapitalizmin küresel aşamaya geçişi, sistemsel alternatif olarak sosyalizmin çöküşü, tek kutuplu dünya anlayışına dair tartışmalar, toplumsal hareketlerin yükselişi vb. sosyal bilimciler açısından son derece çarpıcı olgular olarak izlenmektedir. Özellikle 2011 yılından beri kullanılmaya başlanan Endüstri 4.0 ile birlikte yeni bir sanayi devrimi süreci başlamış durumdadır. Daha önceki üç sanayi devrimi de dünyayı, ülkeleri, toplumları ve toplumsal yapıları köklü bir biçimde değiştirmişti. Sosyal bilimlerin tecrübeleri de gösteriyor ki bugünün dünyası büyük dönüşümlere açık bir konuma gelmektedir. Belki de yeni bir yapısal dönüşüm dalgasının başlamakta olduğu bir dönemde modernlik gibi beş asırlık bir arka planı olan bir değişme olgusunu ele almanın önemini belirtmek isterim. Oluşmakta olan "yeni yapı" – endüstri 4.0- kapitalist modernliğin üzerine kurulmakta olduğundan dolayı söz konusu Batı tipi modern yapıyı iyi bilmek, doğru anlamak geleceğe doğru gerçekçi adımları atabilmek için değerlidir.

Dünyadaki büyük dönüşüm dalgasını yakalamak isteyen bir ülke olarak Türkiye, kabaca 18. yüzyıldan beri Batı modernliğini yakalamak, toplumsal yapısını dönüştürmek istiyor. Söz konusu hedef ile ilgili Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden mücadeleler, adımlar günümüzde hala sürmektedir. Batı tipi modern bir sistem arayışı ülkemizde çağdaş uygarlık seviyesini yakalamanın ana modeli olarak görülmektedir. Ancak bugün itibariyle modern bir yapı tam olarak inşa edilebilmiş de değil. Elinizdeki çalışma, beş asırlık Batı tipi modernlik fikri ve uygulamalarının arka planını, işleyişini, zihniyetini göstermeyi hedeflemektedir. Türki-

ye'nin bu fotoğraftaki yeri neresidir? Türkiye'nin toplumsal yapısı hangi temel özellikleri içeriyor? Modern bir yapı tam olarak neden sürekli ve istikrarlı hale gelemiyor? sorularının yanıtları beni bu çalışmaya yönlendirdi. 2011 yılından beri sürekli bir biçimde vermekte olduğum "Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı" dersi ve bu dersteki tartışmalar yukarıda sıraladığım soruların zihnimde sürekli yer etmesine önemli katkı sağladı. Tüm bu sorulara yanıt verebilmek kolay olmamakla birlikte Türkiye'ye dair genel bir perspektif oluşturabilme, yapısal bir analiz ile modernlik olgusunu ele alma denemesi olarak metni hazırladım.

Her çalışma gibi elinizdeki çalışma da birçok değerli katkı ile ortaya çıktı. Öncelikle Yrd. Doç. Dr. Ünal BOZYER olmak üzere, Araş. Gör. Mirace Karaca EVREN'e, bölümümüz doktora öğrencisi Ayçin ALP'e metin ile ilgili akademik ve dil yönünden önerileri nedeniyle teşekkür ediyorum. Ayrıca dil ve üslup açısından kıymetli öneriler sunan, tüm metni okuyan yakın dostum Yrd. Doç. Dr. Veli UĞUR'a teşekkürü bir borç bilirim. Evimdeki manevi destekçilerim olan eşim Sağre ve oğlum Egemen'in bana verdikleri güç, moral ve motivasyonun değerini belirtmeden geçemem. İyi ki varsınız.

Zafer DURDU
OCAK 2018/MUĞLA

GİRİŞ

Modernlik üzerine yazmak hem kolay hem de zordur. Kolaydır çünkü zengin bir literatür mevcuttur, zordur çünkü yeni bir şey söylemek, daha önce söylenenleri aşabilmek, üzerine katabilmek sorunu söz konusudur. Elinizdeki çalışma temel olarak Türkiye'nin uzun sayılabilecek modernlik serüvenine odaklanıyor. Modernlik sürecini kronolojik, siyasi ya da iktisadi bir merkezde ele almak yerine yapısal bir okumaya tabi tutmaya çalışıyoruz. Yapısalcı bakış açısının genele odaklanan, büyük fotoğrafı göstermek isteyen, görünenin ötesine sirayet etmek isteyen, sistemin arka planındaki mantığı, öğeleri ortaya çıkarmayı hedefleyen perspektifi bu çalışmanın da bakış açısında hakim konumdadır. Türkiye'de modernlik, modernleşme, modernizm, çağdaşlaşma gibi başlıklar altında kaleme alınan çalışmaların büyük bölümü tarihsel bağlamda kaleme alınmış olup, bu çalışmalar oldukça zengin ve doyurucu bilgiler vermişlerdir. Buna karşın modernliğin fikri kaynakları, modernliğin zihniyeti, modernliğin kavramsallaştırılması ve modernliğin yapısal analizinin yapılması tarzında yapılmış çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de yapısal-zihinsel merkezli bir modernlik fotoğrafı çıkartabilmektir.

Diğer taraftan modernliği yapısal kontekstte ele almanın birçok handikapı olduğu söylenebilir. Öncelikle yapısal bakışın tarihselliği -göz ardı etmese de- merkeze almaması ele alınan toplumun ya da ülkenin kendine has olaylarını göz ardı edebilme olasılığı nedeniyle eleştiri konusu edilebilir. Yapısal bir tarzda modernliği ele almak söz konusu olguya genel bir bakış açısı sunacağı ve tabiri caizse büyük fotoğrafı göstermeye çalışacağından dolayı makro sosyolojik bir metni ortaya çıkaraktır. Böylesi genelleştirmeler de mikro gerçeklikleri görmekte zorlanacaktır. Modernliğe yapı üzerinden bakmak muhtemeldir ki, statüko merkezli bakmak

olarak da değerlendirilebilir. Yapısalcılığa dair belki de önemli eleştirilerden birisi de yapıyı ve öğelerini verili bir durum olarak ele almayı, güç ilişkilerine dokunmamayı, zımnen de olsa hakim yapıyı meşrulaştırmayı hedefliyor izlenimi verebilir. Bu çalışma burada belirtilen hatta daha da fazlası üretilebilecek olan eleştirileri değerli buluyor olmakla birlikte, Türkiye'nin birkaç yüzyıldır süregelmekte olan modernliğe doğru dönüşümüne yapısalcı bir bakış açısıyla da bakılabileceğini, sosyal bilimcilerin, tarihçilerin, siyaset bilimcilerin kendi üzerine de düşünmelerinin farklı yolları olabileceğini göstermeyi hedeflemektedir.

Türkiye'de sosyal bilimciler, -ilgili literatür Batı merkezli bir literatür olduğu için- büyük oranda Batı literatürünü kullanmaktadır. Kendi kavramlarını üretememek kendi toplumsallığına uygun teorileştirmelerin olmamasına yol açtığı gibi sosyal bilimciyi aynı zamanda ithal ikameciliğe de itmektedir. Özellikle sosyal bilim, doğa bilimleri gibi işlemeyen özellikleri, evrensel yasaları bulabilme imkanlarının zayıflığı vb. noktalardan bakıldığında kendi toplumsal gerçekliği üzerinden de ilerlemek zorundadır. 21. yüzyılın küresel etkileri hiçbir toplumu dış dünyadan bağımsız kılmasa da kültürellik, tarihsellik gibi olgular sosyal bilimciyi evrenselle birlikte yerel realitelere de bakmaya zorlar. Modernlik söz konusu olduğunda da karşımıza benzer sorunlar çıkmaktadır. Hakim modernlik tarzı olan Batı modernliği kendi ürettiği kavramlarla, kurumlarıyla, işleyiş tarzıyla, zihniyetiyle, teknolojisi ile bir bütündür. Batı toplumları içerisinde dahi önemli anlam ve işleyiş farklılıkları da düşünüldüğünde modernliğin genel-geçerliği, evrenselliği bağlamında sorunlar olduğu bir gerçektir. Buradan hareketle Türkiye gibi düşünsel, kültürel, coğrafi açıdan Doğu diye tabir edilen medeniyete daha yakın olan bir toplumsal yapıya sahip olan bir ülkenin Avrupa merkezli Batı medeniyetine geçebilmesi imkansız olmasa bile oldukça uzun bir süreci gerektirir. Batının ürettiği kavramların birebir aynılarını kullanmak, iki farklı yapıyı aynı yöntemle ele almak yöntemsel hataya götüren bir yaklaşımı da beraberinde getirecektir. Bu nedenlerle Türkiye'de modernlik konusunda da kaleme alınan çalışmalarda kavramsal sorunları sıklıkla görmekteyiz. Biz de elinizdeki çalışmada bu sorunların farkında olarak, kavramları da biçimleri ile değil içerikleri ile birlikte ele alarak kullanmaya çalıştık.

Türkiye'de modernlik, bir ideal tip olarak Batı modernliğini model almıştır. Model alışın zorunlu bir sonucu olarak da aslında büyük hedef

tam bir yapı değişimini başarmaktır. Biz de bu çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de model olarak alınan Batı modernliğinin yapısını, işleyiş ve düşünüş tarzını genel özellikleri ile irdelemeyi hedefledik. Batı modernliğini; eleştirel olmayan, betimsel, olabildiğince de tarafsız bir biçimde açıklamaya çalıştık. Modernliğin eleştirisi de oldukça geniş bir literatür içerdiğinden ve asıl amacımız Türkiye'deki modernlik yapısını yorumlamak olduğundan dolayı var olan durumu genel hatları ile özetledik. Çalışmanın ikinci bölümü ise ana bölümümüz olan Türkiye'ye odaklanmaktadır. Bu çalışmanın bakış açısına göre Türkiye'de sistemin temel kurucu kurumu devlettir. Bu bakış açısının olağan bir sonucu olarak modernlik olgusu devlet kurumu merkezinden ele alınmıştır. Bu bakış açısının gerekçelerini çalışmamız içerisinde tartışmaya çalıştık. Devlet kurumunu da yapısal kurucu öğeleri olduğunu iddia ettiğimiz asker, bürokrasi ve aydın merkezli olarak irdeledik. Böylece Türkiye'de modernlik fikrinin, uygulamalarının bu üçlü "kurucu merkez" tarafından ilerletildiğini iddia ediyoruz. Kurucu merkezin zihniyeti devlet üzerinden işlemekte olup, modernlikte hedefi olan Batı modernliğinin biçimlerine odaklanmaktadır. Yani kurucu merkez, Batı modernliğini (parlamento, siyasi partiler, yurttaşlık, anayasa, sivil toplum, demokrasi gibi siyasal kurumlar; modern ekonomik mekanizmalar olarak Pazar, sermayedar grubu, işçiler, sendikalar; toplumsal alan için ölçü, tartı, giyim-kuşam, eğitim vb. düzenlemeler) ülkemizde biçimsel olarak inşa edebilmiştir. Sosyolojik olarak Türkiye'de modernliğe bakıldığında yapı dönüşümünün biçimsel kaldığını, zihniyete sirayet edemediğini, davranışlara dönüşemediğini iddia ediyoruz. Bu gerekçelerle de Türkiye'de modernliğin örnek modeli olan Batı tarzı bir modernlik değil de "biçimsel modernlik" üretebildiğini düşünüyoruz.

I. BÖLÜM:
MODERNLİK FİKRİ VE BATI MODERNLİĞİ

Sosyal bilimler yazınında modernlik, modernite, modernleşme kavramı etrafında dönen hatırı sayılır bir literatür mevcuttur. Neredeyse tüm kavramsallaştırmalarda olduğu gibi modernlik söz konusu olduğunda da farklı bakış açıları, teorileştirmeler, zaman sınırlamaları, içerik tartışmaları söz konusudur. Modern kelimesinin kullanımının arka planı (Habermas, 1994: 31-32) Latince 'modernus' kelimesine dayanır. Kelime, Beşinci yüzyılda artık Hristiyanlığı kabul etmiş olan Roma'da o dönemi Hristiyanlık öncesi Pagan dönemden (geçmiş) ayırmak için kullanıldı. Bu kullanım aslında modern kavramının kullanımı noktasında bir sürekliliği de gösterir. Modern kelimesinin kullanımı daha sonraki zamanlarda da hep "eski"den "yeni"ye geçiş bağlamında düşünülür. Bu anlamda modernliğin düşünülmesinde hatırımızdan çıkmaması gereken ilk ilke yeni olanla, bugünle ilgili olmasıdır. Bu anlamda "yeni" sözcüğü (nouveau, nouvel ya da nouvelle) Latince'de "genç, henüz yeni" anlamına gelen novus'un küçültme anlamını taşıyan türevi novellus'tan gelir. Fransızca'da sıfat; yeni ortaya çıkan, yeni yaratılan şeyi niteler. Eski Fransızca'dan itibaren sözcük; görülmemiş, aykırı, cüretkar ve kimi kez de "tuhaf, beklenmedik" anlamlarını, daha sonra da "şaşırtıcı" anlamını kazanmıştır. Kavramın yenilik değerini kazanması 19. yüzyıla rastlar ki bu yüzyılda modernlik kavramı da değişime uğramıştır (Yılmaz, 2010: 120). 19. Yüzyıla gelene dek yeni olana dair bakış açısı genellikle negatiftir. Yeni; bozulmaya, kötüye, fenaya referans verir. Bunun nedeni modernlik fikrinin yerleşmesinden önceki zamanın anlaşılma biçimindeki farklılıkla ilgilidir. Bu anlayışa göre tüm evren yaratıcı tarafından mükemmel bir biçimde yaratılmıştır ve zaman da böyle başlamıştır. En iyi, mükemmel olan önceden yaratıldığı için daha iyi bir şey de ortaya çıkamaz. Bu fikir doğal olarak ortaçağ Hristiyan dünyada ve onun düşünürlerinde, filozoflarında

II. BÖLÜM:
TÜRKİYE'DE MODERNLİK FİKRİNİN YAPISI VE MODERNLEŞME DENEYİMİ

2.1. Türkiye'de Modernlik Fikri Sorununa Yapısal Bir Bakış

Toplumsal yapı analizi sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılır ve farklı teorileştirmelerle ilerleyebilen makro bir bakış açısına dayanır. Yapı kavramı tam olarak netleştirilememiş olan, farklı bilim dallarının ele aldığı bir kavramsallaştırmadır. Dilbilim, göstergebilim, etnoloji gibi alanların öncülüğünde geliştirilmiş olup, felsefede ve sosyolojide de kullanılan bir perspektiftir. Toplumsal olguları yapı analizi ile ele alabilmek için dört özelliğin olması önemlidir; bir yapı sistematik bir karaktere sahip olmalıdır; bir aktarım grubuna ait olmalıdır; onun unsurlarından birinin her dönüşümü, öngörülebilir sonuçlar/etkiler üretmelidir; gözlemlenen bütün fenomenleri açıklayabilmelidir. Demek ki bir yapı kültürün sosyal yapısını daha açık, net, görülür kılmaya mahir olan bir modeldir. Yapı, ait olduğu toplum için toplumsal ilişkileri düzenleyen bir ilkedir. Yapı, bu düzenlemeyi yaparken bilinçdışı bir şekilde işler (Dekens, 2017: 124). Bilinçdışı işlemesi oldukça merkezidir, çünkü yapı bireysel güç ya da etkilere açık değildir. İçselleştiği kültür ve zihniyetle birlikte dayanıklı ve kendini sürdüren bir karakteri vardır.

Bir yapının oluşturucu öğeleri arası ilişkinin, yapısının tekil, bireysel öğelerinden daha önemli olduğu ve bu öğelerin kendilerinin de ilişkiler setinden ibaret olduğu anlayışı yaygın bir ortak kanaattir (Keat, Urry, 1994: 143). Bu bağlamda "yapı"dan bahsedildiğinde ilk elden anlaşılan şey bir bütünlüktür. Sosyolojik olarak yapıdan bahsetmek kurucu sosyologlardan beri önemli bir uğrak olmuş, toplumun bireylerden oluşan bir parçalar toplamı olmadığı, kolektif bir bütünlük olduğu düşünülmüştür. Kuşkusuz her öğe (birey) kolektif bütünle (toplum) ilişki halindedir. Demek ki "yapı"dan daha doğrusu toplumsal yapıdan bahsedildiğinde bütünün parçadan bağımsız olduğu, bütünün parçaya öncel